

5. СТВОРЕННЯ Й ДІЯЛЬНІСТЬ УГОРСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНИХ ПАРТІЙ ТА ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА ЗАКАРПАТТІ

5.1. Загальна характеристика партійного життя угорців

Угорські партії періоду Підкарпатської Русі можна поділити на дві групи: регіональні та загальнодержавні партії. Регіональними були Угорська партія права та Автономна партія автохтонів на Підкарпатській Русі, а на загальнодержавному рівні діяли Угорська християнсько-соціалістична партія, Угорська партія дрібних землеробів (пізніша назва – Угорська національна партія), які працювали самостійно або в партійних коаліціях. Їхня діяльність перепліталась, тому часто їх було важко розрізнити. Свою кар'єру провідні політики розпочали після зміни державності, єдиний виняток серед них становив Ференц Еґрі. Немає інформації про те, займалися раніше військовий офіцер Акош Аркі, викладачі Карой Гоккі, Аладар Р. Возарі, вчитель Пал Рац, лікарі Іштван Керекеш, Калман Нодь, адвокат Ендре Корлат активною політичною діяльністю чи ні. Вибори до Національних зборів дали такі результати: у 1924 році – 11% (Автономна партія автохтонів на Підкарпатській Русі – депутатом обрано Ендре Корлата, сенатором – Ференца Еґрі); 1925 рік – 11,8% (Спілка землевласників, Німецька партія ремісників, Національна політична партія німців і угорців Словаччини – депутат Ендре Корлат, сенатор Ференц Еґрі); 1929 рік – 11,4% (Автономістська партійна спілка – депутат Карой Гоккі, сенатор Ендре Корлат); 1935 рік – 10,6% (Угорська християнсько-соціалістична партія, Угорська національна партія, Партія німецьких автохтонів у Словаччині і Підкарпатській Русі, Виборче об'єднання судетських німців – депутат Ендре Корлат, сенатор Карой Гоккі). Палата представників мала 300 депутатів, а сенат – 150 членів. У загальнодержавному масштабі угорські опозиційні партії загалом мали 9–10 мандатів. Це вказує на їхню політичну вагу.

Проаналізувавши розподіл голосів на виборах, можна визначити, що угорське населення Підкарпатської Русі у той період було в основному прихильником лівих та атеїстичних ідей. За підтримки угорських комуністів на кошти Московського Комінтерну в 1920 році в Ужгороді створена Міжнародна (Інтернаціональна) соціалістична партія Підкарпатської Русі, яка в наступному році влилась у Комуністичну партію Чехословаччини і далі діяла як її місцева організація. Вона сповідувала гасла Комуністичного Інтернаціоналу, відкидала автономію краю, висувала соціальні вимоги, в склад її входили молодіжні організації, «червоні профспілки». На початку 1930-х років партія організувала голодні бунти, а після VII з'їзду Комінтерну почала пропагувати антифашистські гасла. Під час кризи у 1938 році виступала на захист Республіки, орієнтувалась на Радянський Союз. Була єдиною партією, яка охоплювала усі етнічні групи. Її угорськомовним друкованим органом була «Munkás Újság» («Робітнича газета»). На виборах до парламенту та сенату партія досягала таких результатів: 1924 рік – 39,4%, 1925 рік – 30,8%, 1929 рік – 15,2%, 1935 рік – 24,4%. Як свідчать результати виборів, у 1920-х роках на

Підкарпатській Русі робітничі партії підтримувало 70% населення (у масштабах держави приблизно половина цієї цифри), центристські партії мали перевагу над автономістськими, і такий стан справ не змінювався значно і надалі. У районах, де мешкали угорці, комуністи завжди набирали більше голосів, аніж угорські національні партії.

5.2. Регіональні угорські партії

Як свідчать публікації в пресі, в Ужгороді 1 червня 1920 року на зібранні під головуванням місцевого адвоката Ендре Корлата була створена Угорська партія права (1920–1922). Програма партії декларувала підтримку на політичному рівні автономії Підкарпатської Русі, відновлення автономії комітатів, сіл та конфесій, на економічному рівні – впорядкування податкової системи, реформу землеводіння, відшкодування господарських збитків, а у сфері культури – відновлення роботи ліквідованих угорськомовних шкіл. Під керівництвом того ж Корлата на початку серпня у рамках партії була заснована правозахисна ліга. Мета організації – «захист приватних подань угорців у сфері політичних, публічних прав, суспільних інтересів в органах влади, а при потребі і через пресу, і в парламенті». Офіційною газетою партії в 1920–1921 роках була «*Ruszinszkói Magyar Hírlap*» («Угорська газета Русинії»), пізніше ж «*Ungvári Közlöny*» («Ужгородський вісник»), обидві видавались в Ужгороді. 4 листопада 1921 року поліція призупинила діяльність Угорської партії права Підкарпатської Русі. Через рік, 4 листопада 1922 року, поліція остаточно заборонила діяльність Угорської партії права Підкарпатської Русі та її офіційну газету «Ужгородський вісник».

Дозвіл на діяльність Автономної партії автохтонів на Підкарпатській Русі (1921–1927) влада офіційно видала 7 грудня 1921 року, хоча партія до того функціонувала вже впродовж року. Відбувалося все за сценарієм, за яким діяли й інші угорські партії: делегати прийняли рішення про заснування, затвердили статут, програму у відповідності з вимогами законодавства – всі ці заходи проходили з різницею в кілька місяців. Партія, крім висування соціальних вимог, наполягала на наданні «гарантованої мирним договором» автономії, на відновленні та дотриманні «автономії комітатів, міст, сіл і конфесій» в інтересах «усього населення Підкарпатської Русі».

Перший публічний виступ партії відбувся у травні 1921 року, коли підкарпатські угорські партії відправили багаточисельну делегацію до Праги, щоб там у компетентних інстанціях викласти свої скарги. Голова партії Аюш Аркі на перший план висуває питання угорських шкільних справ Ужгорода.

Союз коаліційних опозиційних партій Підкарпатської Русі, готуючись до проведення перших виборів до Національних зборів (1924 рік) на теренах Закарпаття, на зборах у Берегові вирішив, що кандидатів висуватиме за списком Автономної партії автохтонів на Підкарпатській Русі, за який на виборах 16 березня можуть голосувати угорці. На виборчому мітингу в Севлюші Калман Надь – виконавчий голова Християнсько-соціалістичної партії заявив: «Відмовлятися від автономії Підкарпатської Русі в жодному разі не можна. Угорці Закарпаття навчилися любити

братів інших національностей, і це почуття сприяло виникненню ідеї Автономної партії автохтонів». 16 березня на Закарпатті проведені перші вибори до парламенту (довибори в Чехословаччині). За списком Партії автохтонів Ендре Корлат став депутатом парламенту, а Ференц Еґрі – сенатором.

У період підготовки до виборів 1925 року спільна виборча комісія закарпатських угорських партій у Берегові прийняла рішення про те, що угорський список Автономної партії автохтонів об'єднають із німецько-угорським списком Словаччини (назва виборчого блоку: «Спілка землевласників, Німецька партія ремісників, Національна політична партія німців і угорців Словаччини»). Корлат і Еґрі зберегли свої мандати. Аркі наголошував: «Нам, угорцям, у першу чергу необхідно вимагати зміни шкільних законів та відкликання тих дискримінаційних розпоряджень, які стосуються цього питання»; «укладати угоди з чеськими буржуазними партіями або з урядом можна лише в тому випадку, коли нанесені нам до цього часу рани загояться, коли ми отримаємо принаймні повну культурну автономію і на це нам нададуть не тільки предметні, але й персональні гарантії».

2 лютого 1926 року крайова угорська партія дрібних землеробів була перейменована в Угорську національну партію, лідером якої став Ференц Еґрі, а головою виконкому партії – Ендре Корлат. З цього часу офіційною газетою партії стає «Ruszinszkói Magyar Hírlap» («Угорська газета Русинії»), а головним редактором призначено Аюша Аркі, котрий, за свідченнями сучасників, «переступив через ідею угорської національної єдності» і став високоавторитетним представником ідеології «автохтонної єдності».

12 лютого 1927 року на засіданні Союзу угорських опозиційних партій Підкарпатської Русі в Берегові Аркі заявив про відставку і переїхав до Будапешта, де й помер у 1942 році (народився у 1858 році в Ужгороді). Колишній військовий офіцер (у час зміни державності перебував в Ужгороді в чині відставного полковника) і партійний діяч так прощався з Ужгородом: «Бачу, що для здійснення своїх політичних ідей моїх сил було замало. Завдання я як військовий визначив точно, але для стратегічного їх вирішення я як політик виявився необізнаним». Його партія – Автономна партія автохтонів на Підкарпатській Русі – відійшла з політичної арени разом із ним.

5.3. Загальнодержавні угорські партії

Угорська партія права і Автономна партія автохтонів на Підкарпатській Русі були регіональними партіями Підкарпатської Русі. На відміну від них християнські соціалісти і дрібні землероби діяли як підкарпатські округи т. зв. загальнодержавних партій, намагаючись при цьому зберігати певну самостійність. Загальнодержавною Християнсько-соціалістичною партією (1920–1936) керували: з 1920 року – Єне Леллеї, з 1925 року – Гейза Сюлле, а з 1933 року – Янош Естергазі. Крайовий округ партії офіційно діяв починаючи з 1920 року. У своїй програмі, оголошеній у 1919 році, партія під знаком християнської духовності висувала соціальні й економічні вимоги. На Закарпатті оргкомітет партії очолював Балінт

Мадяр, головою партії обрано лікаря Іштвана Керекеша. Цю посаду він обіймав у весь міжвоєнний період. Головою виконкому партії став Калман Надь.

Спочатку офіційною газетою партії був «Kárpáti Napló» («Закарпатський щоденник»), який у квітні 1921 року припинив своє існування, а замість нього 8 травня з'явилась інший друкований орган – «Natórszéli Újság» («Прикордонна газета»). Відповідальним редактором партійної газети став Карой Гоккі. К. Гоккі (Абауйсепші, 1883 – Клівленд, 1971) навчався на філософському факультеті університетів Коложвара та Будапешта, диплом викладача середньої школи здобув у Будапешті, після чого працював викладачем у Кошице, звідки у 1919 році його звільнили. Із 1921 року Гоккі – головний секретар Християнсько-соціалістичної партії в Севлюші, а з 1928 року, коли Калман Надь подав у відставку, – голова виконкому партії. «Центр» Християнсько-соціалістичної партії Підкарпатської Русі знаходився в Севлюші, де проводились основні партійні заходи. Під час виборів до парламенту і сенату в 1929 році кандидат з підкарпатського «угорського списку» Карой Гоккі потрапив у депутатське крісло, а з 1935 року стає сенатором. З 1939 року Гоккі – депутат угорського парламенту, а наприкінці війни емігрував за океан.

У законодавчому органі Чехословаччини Гоккі відстоював у першу чергу інтереси угорської шкільної освіти. Окрім цього, він неодноразово займався мовними питаннями, а також справою упорядкування чехословацько-румунського кордону. Християни-соціалісти вважались «братньою партією» Дрібних землеробів. «Ці дві партії по суті доповнюють одна одну», – стверджували тогочасні відгуки.

Загальнодержавна Угорська партія дрібних землеробів (1921–1926) була створена 17 лютого 1920 року в Комаромі. Перші загальні збори відбулися 24 травня 1920 року. Головою партії обрали Йозефа Сентівані.

Цікавою є історія виникнення підкарпатського округу партії, створеного не за «християнсько-соціалістичним» сценарієм. У червні 1920 року в Ужгороді створена Партія дрібних землеробів Ужанського комітату (голова: Ференц Еґрі – майстер із відливання дзвонів із Малих Геївців), а в липні у Берегові засновано Партію дрібних землеробів Березького комітату (голова: Міклош Рац, реформатський священик із Бадалова). У жовтні на засіданні центрального проводу партії в Пієштянах Сентівані зазначив, що «угорська політика щодо Словаччини та Підкарпатської Русі повинна докорінно змінитися і бути реалістичною». 18 листопада Еґрі звернувся до дрібних землеробів Березького комітату з відкритим листом, в якому зазначив таке: «Ужгородське керівництво угорських партій вже показало шлях виходу. В Ужгороді разом засідають, разом радяться представники Партії дрібних землеробів, Християнсько-соціалістичної партії, Партії права. Наслідуймо їхній приклад і шукаймо порозуміння один з одним усюди, де нас з'являється більше, ніж один – для користі угорців, заради щастя усіх нас».

У такій ситуації 16 січня 1921 року в Берегові відбулися збори представників Березького, Марамороського та Угочанського комітетів. На засіданні були присутні також Йозеф Сентівані та Ференц Еґрі. Учасники зборів проголосували за утворення Закарпатського округу Угорської партії дрібних землеробів. Дрібні землероби Ужанського комітату не вступили до цього утворення, однак його головою було обрано Ференца Еґрі, котрий до зміни державності був активістом Партії незалежності. Програма партії містила такі вимоги та цілі: підтримка дрібних

та середніх землевласників, відновлення вільної торгівлі, відкриття кордонів для торгівлі, відродження культури на селі, сприяння в утворенні кооперативів для отримання сільськогосподарських кредитів. У прийнятій резолюції партія заявила, що започатковує рух із метою повернення (до Підкарпатської Русі) тих сіл, які «забрали» в Ужанського комітату і приєднали до Словаччини. Тільки так, на думку представників партії можна виправити «негативну економічну ситуацію», яка стала наслідком цього рішення. Друкований орган партії дрібних землеробів на Підкарпатті – «Beregí Hírlap» («Вісник Берегівщини»), з травня 1922 року – «Kárpátaljai Magyar Gazda» («Угорський газда на Підкарпатті»), з 1926 року – «Ruszinszkói Magyar Gazda» («Угорський газда в Русинії»), а з 1930 року – «Kárpáti Magyar Gazda» («Угорський газда на Закарпатті»).

Сентівані та Лайош Керменді-Екеш, другий лідер партії, їдуть до Ужгорода, щоб «після реорганізації знову приєднати Угорську партію Ужанського комітату до загальнодержавної Угорської партії дрібних землеробів». Умовляння лідерів подіяли, однак відразу після цього партійний осередок на Закарпатті почав ділитися на менші одиниці, на відміну від структури християнських соціалістів, де крайовий округ не поділявся далі на підокруги. У липні 1921 року заявили про своє створення Ужанська (голова Імре Ісаак), а в листопаді 1922 року в Севлюші – Мараморосько-Угочанська організація (голова Шандор Пелешкеї). Ці структурні одиниці успадкувала і Угорська національна партія. Партія дрібних землеробів мала декілька заступників голови партії, а також головного секретаря. Територіальне розчленування в партії віддзеркалювала і поведінка виборців. Під час сільських виборів 1923 року Ференц Еґрі у своїй публічній заяві «Кілька слів до угорців» відзначав: на сільських виборах угорці Ужанщини достойно довели свою єдність, не так, як березько-угочанські угорці, які повірили антиугорській пропаганді» (автор натякає на симпатії до Руської партії хліборобів). Еґрі жалкує з приводу того, що «тільки угорці не здатні солідаризуватися».

Ференц Еґрі як голова Партії дрібних землеробів віддавав перевагу веденню політичної роботи на місцях: він клопотав і досяг домовленостей із губернатором у справі реквізиції хліба, постійно намагався виправити те жахливе господарське становище, яке утворилось у результаті «порушення єдності колишнього Ужанського комітату» (вирішити цю проблему можна було тільки приєднанням Капушанського округу (адміністративної одиниці Словаччини) до Закарпаття: «Ужанський комітат належить мешканцям Ужанщини!»); протестував проти того, щоб чеських колоністів поселяли у маєток Лоняї біля Батьова та у маєток Одескалчі біля Соломонова, щоб до Ужгорода приєднали довколишні села, зокрема Радванку, Нижні Доманинці, Горяни та ін. З партією дрібних землеробів пов'язують і проведення, починаючи з 1923 року, загальнодержавного угорського балу в Берегові (цей захід був «найбільшим і найзначнішим колективним зібранням угорців Підкарпаття») і відбувався на початку кожного року). Пізніше цю традицію перейняла Угорська національна партія. Останній бал відбувся в 1937 році (в 1939 та 1940 роках у місті проводився Надтисянський угорський бал).

13 жовтня 1925 року загальнодержавна Партія дрібних землеробів звернулася до угорців Словаччини і Підкарпатської Русі із закликом «створити таку партію, котра змогла б прийняти усіх угорців» незалежно від соціальної та конфесійної

приналежності, а для цього – підтримати ініціативу Йозефа Сентівані щодо створення Угорської національної партії (1926–1936). Мета цієї партії – зміцнення політичної єдності угорців і збереження при цьому партійно-союзницьких стосунків із Християнсько-соціалістичною партією. 18 жовтня Партію дрібних землеробів реорганізовано в Угорську національну партію під керівництвом Сентівані. Одним із заступників голови партії став Ференц Еґрі. Основною метою створення партії було забезпечення єдності угорців після того, як Християнсько-соціалістична партія пережила внутрішню кризу, а вплив Партії дрібних землеробів, яка представляла лише один соціальний прошарок, відчутно знизився. Для партії, яка повинна була відстоювати інтереси усіх угорців, Йозеф Сентівані визначив подвійну мету: пронимецька орієнтація та реальна політика, тобто за певні поступки потрібно співпрацювати і з проурядовими партіями. Хоча Сентівані бажав бачити в новому об'єднанні і християнських соціалістів, Леллеї цьому противився. Дві партії не змогли домовитись і про виборчу співпрацю, хоча Будапешт підтримував цю ідею. Угорська національна партія і Партія дрібних землеробів пішли на вибори самостійно. Угорська національна партія, яка об'єдналась зі Спішською німецькою партією, отримала більше мандатів.

2 лютого 1926 року Партія дрібних землеробів Підкарпатської Русі провела в Берегові засідання виборчого комітету. Депутат Ендре Корлат вніс подання щодо переговорів, які проводилися із Йозефом Сентівані про створення Угорської національної партії Підкарпатської Русі. Виборчий комітет заявив, що «Підкарпатський округ загальнодержавної Угорської Партії дрібних землеробів при збереженні програми, первинних організацій та адрес продовжить свою діяльність на загальнодержавній політичній арені під прапорами Угорської національної партії як її Підкарпатський округ». Керівництво Угорської національної партії (УНП) Підкарпатської Русі: голова – Ференц Еґрі, голова виконкому партії – Ендре Корлат. Партія мала наступні підокруги («райони»): Ужанський, Нижньоберезький, Верхньоберезький, Уточанський, Марамороський. Виборчий комітет вирішив, що УНП і в подальшому співпрацюватиме з Християнсько-соціалістичною партією та збереже рамки партійного союзу. Угорська національна партія Підкарпатської Русі і Угорська національна партія Словаччини домовились про те, що перша з них отримає свободу дій в питаннях автономії та адміністрування Підкарпатської Русі.

У лавах УНП Корлат був єдиним, хто заперечував активістську [провладну] політику, котра врешті-решт зазнала невдачі. Причина в тому, що після виборів німецькі партії незалежно від союзників-угорців вступили в уряд, а сам уряд був обережним стосовно такої угорської партії, котру інструктували з Будапешта. Акція «Ротерміра» також спрацювала проти того, щоб у державі-спадкоємиці діяла активістська партія. 21 червня 1927 року власник газети «Daily Mail» Гарольд Ротермір опублікував статтю «Місце Угорщини під сонцем» («Hungary's Place in the Sun»). У публікації зазначалось, що розчленування Австро-Угорської монархії було хибним кроком. Автор наголошував, що нові кордони несуть небезпеку для миру в Європі, а тому усі – в тому числі і Мала Антанта – зацікавлені в ревізії мирної угоди. Угорщині потрібно повернути частину відібраних від неї територій. Акція «Ротерміра», яка вимагала ревізії Трианонського миру, зіпсувала те відносно порозуміння, яке до того часу існувало між Малою Антантою та Угорщиною.

У результаті пропагандистської кампанії в газетах у 1927 році в Угорщині була створена Угорська ревізійна ліга, яка стала вищим органом угорської ревізійоністської пропаганди.

У червні 1932 року на зборах Закарпатського округу Угорської національної партії в Берегові взяло участь 120 делегатів із 38 населених пунктів. Ендре Корлат заявив: «Кожна людина доброї волі вважає потрібною для подальшого збереження миру ревізію (мирних) договорів». Угорська національна партія постійно наголошувала, що «мадярським братам іудейського віросповідання» треба повернутися в «автохтонну спільноту» угорців.

5.4. Союз угорських партій (1920–1936)

Угорські партії Закарпаття – Партія права, Християнсько-соціалістична партія і Партія дрібних землеробів – створили 30 листопада 1920 року Союз угорських партій Підкарпатської Русі. У рішенні з'їзду, зокрема, наголошувалося: «... зберігаючи свої партійні рамки, вступають у союз і під об'єднаним керівництвом боротимуться за справедливі прагнення угорців». Головою було обрано Ендре Корлата, секретарем – Яноша Пауліка. Газета «Ruszinszkói Magyar Hírlap» («Угорський вісник Русинії») цю подію коментує таким чином: «Народилась [...] єдність угорців Підкарпатської Русі. Угорці чотирьох розчленованих комітатів Підкарпаття врешті-решт об'єдналися і пліч-о-пліч йдуть на боротьбу, яка чекає їх майбутні у важкі дні». Втіленням єдності був не стільки партійний союз, скільки особа самого Корлата. Партійний союз ніколи не зміг реалізувати задекларовану єдність. Корлат виступав від імені союзу і в тих випадках, коли із двох існуючих партій одна мала окрему позицію, як, наприклад, перед виборами до Національних зборів у 1925 році: «В інтересах здійснення згуртованої роботи та з метою проведення успішної виборчої боротьби потрібно, щоб опозиційні партії Підкарпатської Русі, за винятком Християнсько-соціалістичної партії, опершись на національну ідею, йшли на виборчі змагання під назвою Угорська національна партія Підкарпатської Русі».

Ендре Корлат вважав: «Сьогодні важливо не те, в якій партії знаходяться угорці, а те, щоб кожний, хто визнає себе угорцем, повинен перебувати в якійсь з угорських партій».

З 5 липня 1921 року офіційним виданням Союзу угорських партій став «Ruszinszkói Magyar Hírlap» («Угорський вісник Русинії»), а з 1930 року – «Kárpáti Magyar Hírlap» («Карпатський угорський вісник»).

Закарпатські угорські партії претендували на те, щоб на узгоджувальні наради з місцевими владними органами їх запрошували не тільки як партійний союз, але й вислуховували позицію усіх партій-учасників. Корлат застерігав підкарпатську угорську пресу щодо того, щоб вона висловлювала власну позицію про будь-які політичні прояви в Угорщині. Він наївно вірив, що президент республіки є та інстанція, до якої можна звертатися з проханням про допомогу. Тому з приводу ратифікації Тріанонської угоди політик висловлювався таким чином: «Надамо державі те, що належить державі, але володіючи національною самосвідомістю вимагаємо і будемо вимагати те, що належить нам». Розчарування, втрата віри в добру

державу стали безсумнівними на десяту річницю республіки, коли з нагоди святкування Корлат висловився таким чином: «Якщо ви [...] поважаєте почуття переможеної в Першій світовій війні угорської нації, то не змушуйте її святкувати славу чеської нації і не примножуйте біль угорців тим, щоб вони весело святкували 10-річчя траурної долі перебування в стані меншини».

6 травня 1923 року Союз угорських партій провів у Мукачеві єдиний за той період захід під назвою «Угорський національний конгрес». Значимість конгресу полягала в тому, що «з часів розшматування історичної Угорщини, упорядкування нових державних утворень, зосередженому в Підкарпатській Русі загалу угорців уперше випала нагода не роздроблено на партії, а разом висловити власні погляди щодо свого майбутнього життя». Ендре Корлат, до речі, зауважив, що потрібна не русинська автономія, а автономія Підкарпатської Русі; єврейство стане анти-угорським, коли захоче від нього відірватись. Останньою заявою політик натякав на те, що частина єврейства, користуючись можливістю, наданою під час чехословацького перепису населення (1921, 1930 роки), записувалось не угорцями, а євреями. На думку сучасників, зменшення числа угорців пояснюється відокремленням єврейства (на останньому переписі в Угорщині у 1910 році євреїв виділяли тільки при конфесійному розподілі, тому серед національностей їх зараховували до угорців).

Серед питань, які Союз партій постійно тримав на порядку денному, були: автономія, влаштування громадянства, ревізія земельної реформи, шкільні справи, а на початку 1930-х років – злидні. На зборах Союзу в жовтні 1934 року Корлат порушив питання щодо можливості проведення «обміну населення, що проживає на Закарпатті в діаспорі угорців, на словаків з Бейкешчоби». Однак Лайош Себерені – декан церкви євангелістів із Бейкешчоби – категорично заперечив цей план.

Прагнення щодо об'єднання двох угорських партій партійний союз трактував як питання створення «об'єднаної угорської партії в Словаччині». У січні 1936 року Корлат висловлювався з цього приводу так: «Цей задум у нас, на Закарпатті, вже давно не актуальний, бо ідея об'єднаної партії вже реалізувалась [...] у формі партійного союзу». Він вважав, що провести заміну партійного союзу на об'єднану партію недоцільно. «А саме тому, що ми тут, на Підкарпатті, репрезентуємо не тільки угорську національну ідею, але й більш широку автохтонну ідею». Але Союз офіційно заявляв: «Угорське партійне об'єднання з моменту його створення стояло на позиціях Підкарпатської автономії, але ніколи не ініціювало ніякі об'єднання з будь-якими політичними партіями для того, щоб виборювати оту автономію». Корлат про таку позицію ще у 1922 році говорив, що «справу автономії вважають важливою, але з керівниками русинських партій зв'язків не шукають, тому що впевнені в тому, що в рамках територіальної автономії для русинського народу будуть забезпечені права угорців».

Офіційна Угорщина шляхом надання фінансової підтримки (у 1920-х роках через Центр Союзу громадських об'єднань, а в 1930-х роках безпосередньо через Канцелярію прем'єр-міністра та Міністерство закордонних справ) здійснювала вплив на політичну діяльність угорців у Чехословаччині. На Підкарпатській Русі окремо фінансувались дрібні землероби і християнські соціалісти, самостійно отримували підтримку спішські німці та русинські автономістські партії (в основному

Автономний земледільний союз, котрий спершу очолював Іван Куртяк, а пізніше Андрій Бродій). Закарпаття між двома світовими війнами весь час зберігало самостійне фінансування. Підтримку для Підкарпатської Русі отримував в основному Ендре Корлат або його посередник. Корлат фігурував у списку осіб, складеному Спілкою ім. Ракоці, котрі отримали гарантії на негайне працевлаштування в Угорщині на випадок, якщо їх вишлють із чехословацьких територій або вони будуть змушені рятуватись. Коли угорський прем'єр Пал Телекі клопотався в справах русинської автономії, в цьому його вже не підтримували навіть ті політики, котрі в 1920–1930 роках були глашатаями цього питання.

Ендре Корлата, який із «звільненого прокурора Ужанського комітату» став партійним лідером, а після Першого віденського арбітражу став губернатором Ужанського комітату, викликали в угорський парламент. Його вважали провідною постаттю угорського лобювання антиавтономного статусу Закарпаття. Міклош Козма, колишній міністр внутрішніх справ, а згодом урядовий комісар Підкарпаття говорив про Корлата і його оточення як про недалекоглядну «угорську шовіністичну прикордонну інтелігенцію». Корлат хотів запровадження тільки культурної автономії, обмеживши її питаннями мови, духовного життя та місцевого самоврядування. Причому для цього потрібно спочатку випровадити із Закарпаття «небезпечну русинську» інтелігенцію, перемістити її представників з метою перевиховання на чотири-п'ять років углиб країни. Він вважав, що вирішення проблеми автономії зовсім не суспільна, а хіба що політична вимога. Прем'єр-міністр Пал Телекі серйозно пригрозив Корлату тим, що дасть розпорядження «його розстріляти», якщо той на знак протесту подасть у відставку з посади наджупана Ужанської жупи.

5.5. Об'єднана угорська партія (1936–1940)

10 березня 1936 року ЗХСП у Братиславі, а УНП на зборах в Ершекуйварі (Нові Замкі) прийняли рішення про об'єднання, на якому уже давно наполягав Будапешт. Противник об'єднання Гейза Сюлле покинув через це пост голови партії (його примусили це зробити, пригрозивши припинити надходження матеріальної допомоги з Угорщини). На переговорах Підкарпаття представляв Ендре Корлат, котрому висунули вимогу: або він приєднається, або його усунуть. 18 березня в Берегові Об'єднаний блок угорських партій Підкарпатської Русі прийняв рішення про підтримку партійно-об'єднаних прагнень, що відбуваються в Словаччині, і створює з цією метою погоджувальну раду. Ендре Корлат у своєму виступі зазначив, що угорські партії Підкарпаття вели не односторонню політику, а на повну силу боролися за інтереси русинського, румунського і німецького населення.

Створення загальнодержавної об'єднаної Християнсько-соціалістичної і Угорської національної партії (скорочено – Об'єднана угорська партія) відбулося 21 червня в Нових Замках. Мета партії – боротися за автономію Словаччини і Підкарпаття таким чином, щоб у її рамках забезпечити національне самоврядування кожної нації. Чотири основні принципи партії: національна ідея, християнський релігійно-етичний світогляд, соціальна справедливість, демократія. З промови

представника Підкарпаття Кароля Гоккі: «... урочисто заявляю про наше приєднання ... при гарантуванні того, що досі вже визнана і функціонуюча внутрішня адміністративна і організаційна автономія Закарпаття в цілісних рамках і в подальшому збереже самостійність у всіх аспектах». Головою партії став Андор Ярош, головою виконкому – Янош Естергазі, заступником голови партії від Підкарпаття – Ендре Корлат. Головою крайового округу партії став Іштван Керекеш, головою виконкому – Ендре Корлат, головним секретарем – Кароль Кесерю.

На зборах Підкарпатського округу Об'єднаної угорської партії (ОУП), що проводились у Берегові у вересні 1937 року, обговорювались господарські, культурні і соціальні проблеми угорської меншини краю, а також актуальні політичні питання. Витяг із прийнятого рішення: потрібно посилено служити інтересам робітників («одного із основних факторів національного суспільного життя»), жити в злагоді і порозумінні з автохтонним населенням інших національностей, поважати їх національні устремління; «угорцями вважати можна лише тих, хто не підтримує спрямовані проти угорців політичні течії, устремління»; залишатись і надалі на шляху опозиційності; партія не сприймає прийнятий парламентом закон про розширення повноважень губернатора; «автономія несе прожиття, хліб, її ж відсутність – розорення, загибель»; особливу увагу приділяти справам угорської шкільної освіти. Під впливом зовнішньополітичних факторів улітку 1938 року визріла думка про вимогу національної (угорської) автономії.

ОУП, однак, обрала інший шлях. Іштван Керекеш в інтерв'ю газеті «Карпатський угорський вісник» заявив: «Останнім часом на Підкарпатті русини-автохтони відмежувались від угорців [...]. Спільні життєво важливі питання, зокрема питання автономії, хочуть вирішити без угорців». Пал Раць з цього приводу зазначив: «Якщо питання територіальної автономії Підкарпаття хочуть вирішити без нас, на передній план вийде питання національної автономії, яка більше відповідає самоврядним прагненням як підкарпатських, так і словацьких угорців».

28 березня 1938 року Гейза Сюлле від імені Угорської об'єднаної партії прочитав у празькому парламенті наступну заяву: «Констатую перед палатою депутатів, що в цій республіці є питання не лише словацькі, німецькі, русинські, але й угорські [...]. Уряд повинен зрозуміти, що досягне успіху, тільки виходячи з принципу повної рівноправності – надати всім націям, що тут проживають, те, що їм належить на підставі Божих і людських законів».

На з'їзді крайового округу Угорської об'єднаної партії, що проходив 26 червня в Мукачеві, взяли участь представники 124 організацій, а також делегати від підкарпатських німців, русинів та румунів, разом – понад 600 чоловік. З'їзд визначив: на політичне представництво підкарпатських угорців право мають виключно представники об'єднаної партії. На зборах було прийняте рішення, в якому вимагалися самоврядність Закарпаття, негайне оголошення виборів до крайового Союму, припинення безсистемної вирубки лісу, коригування проведеної земельної реформи, відшкодування за зволікання із впровадженням автономії впродовж 19 років тощо. Ендре Корлат, депутат Національних зборів, висловився стосовно автономії таким чином: «У справі автономії Підкарпаття ми і надалі відстоюватимемо свою позицію – право на автономію маємо і ми [...]. У рамках реалізації автономії ми знайдемо порозуміння з русинським народом».

29 червня чехословацький прем'єр-міністр Мілан Годжа прийняв представників Угорської об'єднаної партії – Гейзу Сюлле, Андора Яроша, Яноша Естергазі та Ендре Корлата, котрі вручили йому вимоги угорців, найважливішою з яких була вимога про надання національного самоврядування. Згідно з інформацією Телеграфного агентства Угорщини, прем'єр-міністр окремо прийняв і представників закарпатських угорців – Ендре Корлата, Кароля Гоккі, Аладара Возарі та Кароля Кесерюша, котрі вручили керівнику уряду меморандум з особливими побажаннями закарпатських угорців, а також проінформували його про рішення Мукачівського з'їзду, що відбувся 26 червня.

7 жовтня 1938 року в Братиславі сенатори, депутати створили Угорську Національну Раду як найвищий національний орган чехословацьких угорців. Тим часом уряд А. Волошина заборонив діяльність усіх політичних партій, в тому числі і Угорської об'єднаної партії. 28 січня 1939 року закарпатський сенатор Кароль Гоккі зареєстрував у пражському парламенті інтерпеляцію з приводу заборони Угорської об'єднаної партії в Карпатській Україні і насильницького позбавлення угорців можливості брати участь у виборах. З цього приводу Андор Ярош, котрий став міністром без портфеля в справах Верхньої Угорщини в уряді Б. Імреді, також висловив протест Президенту республіки Емілю Гаху. З цього дня ужгородська газета «Kárpáti Magyar Hírlap» («Карпатський угорський вісник») виходить як «Офіційна газета Підкарпатського округу Угорської об'єднаної партії Верхньої Угорщини і Ужансько-Березько-Угочанського об'єднаних комітетів» під редакцією Міклоша Ковача. Одне зі звернень газети: «Кожен угорець повинен вступити до Угорської об'єднаної партії Верхньої Угорщини! – Це звернення адресоване угорцям колишнього Підкарпаття, а зараз – Верхньої Угорщини!». 15 березня 1940 року було заявлено про розпуск Угорської об'єднаної партії та її злиття з Угорською партією життя. Цю партію заснував у 1939 році Пал Телекі й вона залишалася в Угорщині правлячою до березня 1944 року. Ендре Корлат, вже будучи депутатом угорського парламенту, заявив: «Ті, хто були членами не Угорської об'єднаної партії, а чехословацьких партій, не були вірними своїй нації й не були чесними угорцями». Таким чином «завойовані в двадцятирічній боротьбі» інституції закарпатських угорців, серед них і політичні організації, припинили своє існування.

5.6. Громадські організації угорців

Чехословацька Республіка забезпечувала своїм громадянам широкі культурно-просвітницькі можливості, підтримувала народну освіту, створювала бібліотеки, але дотріанонську систему угорських закладів культури повністю ліквідувала. Створене ще у 1883 році Угорське культурне товариство Верхньої Угорщини перестало існувати в 1918 році. Діяльність створеного в 1905 році Ужгородського літературного товариства ім. Дьєндєші в 1919 році призупинили, свою роботу воно відновило за часів Другої світової війни.

Місцем проведення культурно-просвітницьких заходів угорців були казино, пісенні гуртки, жіночі спілки, читацькі товариства, асоціації землеробів, робітничі

гуртки, спортивні організації. Протягом 20 років найплідніше діяли Ужгородське культурне товариство «Мозаїка», а в 1930-х роках – Угорське культурне товариство Підкарпатської Русі (УКТПР) та Берегівське товариство літератури і підтримки театру. УКТПР у 1934–1937 роках видавало в Ужгороді регіональну газету «Kultúra» («Культура»), яку редагував Єне Віцманді. Жігмонд Моріц (1879–1942) – один із найвідоміших письменників Угорщини тієї епохи так оцінював місцеве літературне життя: «Розвиток літературного життя в Словаччині і Підкарпатті вважаю значним. Я вже давно стверджував, що децентралізація, з точки зору літератури, має надзвичайно величезне значення, і тепер, коли в Пожоні (Братиславі), Кошице, Ужгороді та Коложварі утворились літературні центри, розвиток угорської літератури в державах-спадкоємцях спрямувався правильним руслом».

Крім цього, багато місцевих товариств організовували величезну кількість різноманітних заходів: клубні вечори, вшанування пам'яті, народні вищі школи, читання творів тощо. Угорський національний бал, який щорічно проводився на початку року в Берегові, був великою презентацією угорців. Чималі маси населення були залучені до популярних фізкультурно-спортивних товариств, які організовували й культурно-просвітницькі заходи. Продовжували діяти відомі ще до 1918 року угорські клуби, де існували футбольні та інші спортивні секції. У північно-східній частині Угорщини до найзначніших зараховувався заснований у 1906 році Ужгородський клуб із тенісу на траві, який упродовж трьох років був просто тенісним клубом, а в 1909 році змінив назву на Ужгородський атлетичний клуб (УАК). Він створив і футбольну команду, яка в 1914 році стала чемпіоном Східної Угорщини. Клуб активно діяв і в період між двома світовими війнами. Так само результативно працювало в цей час і створене в 1907 році Севлюське спортивне товариство. За чехословацької влади характерним для спортивних клубів було те, що вони організовувались за національною ознакою, але окремі спортивні федерації обіймали діяльність усіх клубів, незалежно від їхнього етнічного характеру. Так, наприклад, у 1920 році була створена футбольна федерація Закарпаття, в якій взяли участь угорські, німецькі, словацькі та русинські товариства. Значною подією вважались ігри за участі футбольних команд з Угорщини, показові виступи угорських олімпійських чемпіонів. УАК уже в 1926 році, тобто набагато раніше, ніж знаменитий Дебреценський карнавал квітів, організував свій карнавал, на якому обирали Королеву троянд.

Угорська фізкультурна федерація Чехословаччини (УФФЧ) утворилась набагато пізніше – у 1928 році. Вона прийняла до свого складу Угорську федерацію футболу, а пізніше одна за одною створювалися професійні федерації з тенісу, легкої атлетики, настільного тенісу, плавання, хокею на льоду, боротьби та боксу, а також велосипедного спорту. Угорські закарпатські спортивні товариства, які відносились до УФФЧ: кілька спортивних товариств або спортивних клубів Ужгорода, Мукачева, Берегова, а також Севлюша, Чопа, Хуста, Королева, Ясіня, Солотвина, Сваляви, Тячева, Вилока, Паланку. В Ужгороді з 1931 року видавалась газета «Sport Híradó» («Спортивний вісник»), яка до 1934 року виходила більш-менш регулярно, а потім відродилася на короткий проміжок часу 1937 року. Газета висвітлювала в основному футбольні події. За збірну футбольну команду Закарпаття грав берегівчанин Гейза Калочаї (1913–2008), який у 1934 році був гравцем чехословацької збірної,

що здобула срібні медалі чемпіонату світу. Пізніше він грав і за збірну Угорщини, а за час своєї футбольної кар'єри виступав за команди «Кішпешт», «Уйпешт» та «Ференцварош». Після закінчення кар'єри гравця досяг успіху і на тренерській посаді. Відомий художник і педагог із Фанчикова Іштван Кутлан (1894–1969) був шанувальником спорту, багаторазовим переможцем змагань із боротьби на Закарпатті. З 12 по 19 вересня 1937 року проводилась авто- і мотогонка під назвою «Мала Антанта» за маршрутом Прага-Бухарест-Белград. 14 вересня гонка проходила на теренах Закарпаття (Ужгород-Мукачево-Берегово-Вилок). Відомий угорський історик літератури зі Словаччини Лайош Турцел (1917–2007) вивчав історію спорту Підкарпатської Русі між двома світовими війнами. Знаменитою постаттю закарпатської спортивної журналістики та історіографії спорту був Василь Федак (1911–1992).

Закарпатські громадські та культурно-просвітницькі організації в цей період постійно акцентували на своїй самостійності, окремішності від товариств Словаччини, протестували проти будь-якого зовнішнього впливу та намагань злитися. Представники угорського театрального мистецтва, директори театру в м. Кішварда, що знаходиться в Угорщині, Арпад Кіш та Калман Горват ще в 1919 та 1920 роках висловили в Ужгородській раді власну ініціативу щодо створення самостійного угорського театрального округу Підкарпатської Русі, до якого б належали Ужгород, Мукачево, Берегово та Севлюш. (За колишнім, «старим» розподілом до округу відносились Ужгород, Мукачево та Ніредьгаза). У 1920-х роках самостійний театральний округ діяв без перешкод, але в 1930-х роках його об'єднали зі Східнословачьким, проти чого на Закарпатті безперервно протестували. Директором Закарпатського театру був Кароль Полгар, а пізніше – Арпад Югас. В Ужгороді вже в 1926 році було засноване самостійне Угорське товариство театральної підтримки Підкарпатської Русі. Створено самостійні театральні курси, певний час виходило в світ спеціалізоване видання «Színházi Újság» («Театральна газета»), пізніше відоме під назвою «Ruszinszkói Színházi Élet» («Театральне життя Русинії»). Серед учасників угорської театральної трупи Закарпаття часто зустрічалися артисти, що стали безробітними в Будапешті, а тому за контрактом влаштувались тут. На сценах Підкарпатської Русі виступали Оскар Берегі, Калман Ровжогеді, Вілма Меддясаї, Моні Кіш, Арпад Латабар молодший, Шарі Федак, Марія Мезеї, Анна Тевкийш, Артур Шомлої, Лілі Мураті, Єне Терж, Пірі Васарі, Маргіт Дойка, Марія Лазар, Зіта Перцел. Активізувались і аматори, які із захопленням ставили п'єси місцевих авторів. Цікаво, але репортажі тогочасної преси наводять на думку, що аматорські театральні постановки вважались більшою суспільною подією та викликали більшу зацікавленість, ніж творчість визнаних митців професійного театрального мистецтва. Виживання театральних труп залежало від відвідуваності вистав, яке було досить нестабільним.

На територіях, заселених переважно угорцями, ще до 1918 року функціонувала значна кількість хорів. Між двома світовими війнами наявність хору вважалася для населеного пункту престижною. Найвизначнішими подіями хорового руху стали свята пісні, що з 1930 року проводилися щорічно. Зустрічі угорських хорових колективів Підкарпатської Русі відбувались у Севлюші, Берегові, Мукачеві, Ужгороді, організовувались також «дитячі пісенні змагання» у Вилоку, Берегові. У 1930

роках уже проводились і конкурси «Королева краси». У 1935 році гості з Чехословаччини, Угорщини та Румунії організували багатотисячний хід до обеліску Ракоці в Тісобечі.

Молодь об'єднував скаутський рух. Закарпатська спілка утворилась у 1920 році. Вона мала чехословацьку, русько-українську, єврейську та угорську секції. Останню в 1923 році створив учитель Берегівської гімназії Ференц Габа. У 1934 році спілка скаутів намагалась видавати власний журнал під назвою «Magyar Cserkész» («Угорський скаут»), але з друку вийшов тільки перший номер. Надалі угорські скаути Підкарпатської Русі визнали за власний офіційний журнал угорських скаутів Словаччини, що видавався в Комарно під назвою «Táborút» («Багаття»). Угорські скаутські команди діяли в Берегові, Мукачеві, Ужгороді, Астеї, Чопі, Косині, Королеві, Севлюші, Тячеві, Вилоку. Студенти-угорці, які навчалися в пражьких університетах й інститутах, створили Гурток Святого Георгія. Організація отримала назву на честь пам'ятника Святого Георгія (скульптори Мартон і Дьердь Коложварі), що знаходиться в столиці Чехословаччини. 1928 року цей скаутський гурток під час табірних зборів у Гомбосегі перетворився в рух під назвою «Sarló» («Серп»). Один із його засновників, Едгар Балог, писав про своє бачення розвитку організації: «Угорських студентів необхідно відвести в угорський край, до наших мас, щоб вони ознайомились не лише із самобутністю сільської культури, але й побачили, пізнали, вивчили життя дрібних землеробів, власників карликових господарств, батраків, заводських робітників-селян, котрі працюють у місті. Це дасть змогу підготувати ту нову угорську інтелігенцію, котра свій історичний рух будуватиме не на порожніх політичних гаслах або сліпо прийнятій теорії, а побудує його на реальних вимогах угорських мас, що перебувають у стані меншини, піднявши при цьому місцеві феномени на світовий горизонт». У цьому русі брали участь, зокрема, Ласло Берток та Ласло Шафарі з Мукачева.

6. АВТОНОМІЯ І НЕЗАЛЕЖНІСТЬ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ: ПОДІЇ 1938–1939 РОКІВ

6.1. Мюнхенська конференція

Наприкінці 30-х років у Центральній Європі виникла гостра міжнародна криза. Нацистська Німеччина та фашистська Італія готувалися до нового поділу світу. Над Європою нависла небезпека виникнення Другої світової війни. У складному становищі опинилася Чехословаччина, до складу якої входило історичне Закарпаття під назвою Підкарпатська Русь. З другої половини 30-х років відбувався прискорений процес мілітаризації Угорщини, у сферу інтересів якої входив і цей карпатський регіон.

29–30 вересня 1938 року в Мюнхені проходила конференція за участю Німеччини, Італії, Франції та Великобританії. На ній вирішувалась доля Чехословацької Республіки, хоча представників цієї країни на конференцію не допустили. Адольф